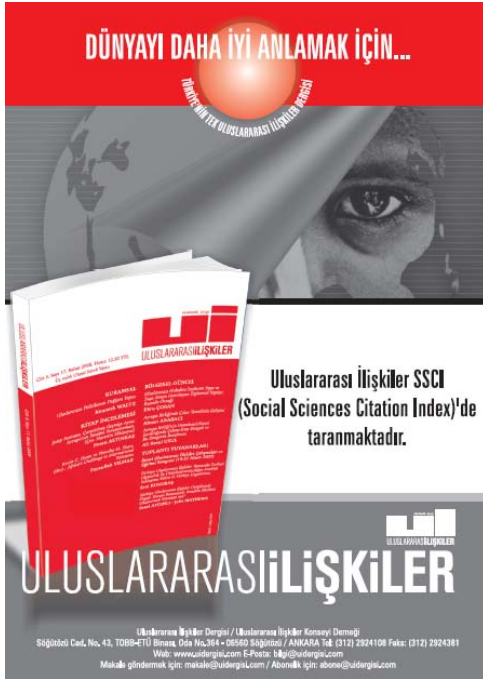


Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com

Web: www.uidergisi.com



Türkiye’de Savaş Düşüncesi

Serdar Palabıyık

Arş. Gör., Orta Doğu Teknik Üniversitesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü

Bu makaleye atıf için: Palabıyık, Serdar, “Türkiye’de Savaş Düşüncesi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 4, Sayı 14 (Yaz 2007), s. 185-215.

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği’ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*’de yayınlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği | Uluslararası İlişkiler Dergisi

Söğütözü Cad. No. 43, TOBB-ETÜ Binası, Oda No. 364, 06560 Söğütözü | ANKARA

Tel: (312) 2924108 | Faks: (312) 2924325 | Web: www.uidergisi.com | E- Posta: bilgi@uidergisi.com

Türkiye'de Savaş Düşüncesi

Serdar PALABIYIK*

ÖZET

Bu makale, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına kadar Türkiye'de savaş düşüncesinin gelişimini incelemektedir. Buna göre, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında göçebe toplulukların enerjisini Hristiyan "öteki"ye karşı yoğunlaştıran bir savaş anlayışı olan "gaza" ön planda bulunurken, devletin merkezileşmesine ve genişlemesine paralel olarak savaş anlayışının dini boyutları geri planda kalmış ve savaş daha dünyevi bir kavram olarak algılanmıştır. 17. yüzyılın başından itibaren yenilgilerin artması, devletin bekasının savaş yerine diplomasi ile sağlanabileceği düşüncesinin hâkim olduğu bir algının geliştirilmesine neden olmuştur. 20. yüzyılın başlarında bu kez "devletin bekası için savaş" anlayışı geliştirilmiş, bu süreç Birinci Dünya Savaşı ile son bulmuştur. Nihayet Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk daha kısıtlı bir savaş anlayışı geliştirerek ülkenin hayati çıkarları tehdit altına girmedikçe savaşı reddetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye, Savaş, Gaza, Atatürk.

The Idea of War in Turkey

ABSTRACT

This article examines the evolution of the perception of "war" in Turkey. While in the initial years of the Ottoman state an understanding based on the mobilization of nomadic communities against the Christian "other," namely the "gaza" system, had been the case, this rather religious perception was gradually replaced with a more mundane conception of war. Starting from the 17th century onwards, with the increasing number of defeats, it was thought that the survival of the state could be ensured through diplomacy rather than war. In the beginning of the 20th century, on the other hand, an understanding of resorting to war for the survival of the state was developed, which would last until the Ottoman participation of World War I. Finally, Mustafa Kemal Atatürk, the founder of modern Turkey, introduced a more limited understanding of war and rejected belligerency unless vital interests of the state were under threat.

Keywords: Ottoman Empire, Turkey, War, Gaza, Atatürk.

* ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi, spalabiyik@gmail.com

*Gâfil ne bilir neş'e-i pür-şevk-i vegâyı
Meydân-ı celâdetteki envâr-ı sefâyı¹
Mehter Marşı'ndan*

*Şarkdan garba dolub 'arbede-i ceng ü cidal
Kimse bilmezdi ne yüzden bulacağın encâm²
Nâbî'nin Sulhiyyesinden*

Giriş

Yüzyıllar boyunca savaş kavramına aşına bir toplum olarak yaşayan Türkler, çok uzun bir süre büyük bir imparatorluğun mensupları olarak kan ve ateşe alışkınlardı. Kimi zaman savaşın kendine has şiddetinden ve azametinden hoşnutluklarını dile getirdiler, kimi zaman ise uzun savaşların yıkıcılığından duydukları bıkkınlığı. Ancak hayatlarının bir köşesinde savaş muhakkak vardı. Ya savaşa katılan askerdiler, ya savaş için asker veya vergi veren köylüydüler, ya da savaşı yöneten vezir veya padişahlılar. Hiyerarşinin en başındaki bireyden en altındaki bireye kadar bir şekilde savaşla haşır neşirdiler. Bu durum onların yaşayışlarına, müziklerine, edebiyatlarına yansdı; savaş bir çok şiirin, nesirin, marşın temelini oluşturdu.

Bu makalenin amacı, Osmanlı döneminden başlayarak Türkiye'de savaşın nasıl algılandığını ortaya koymaya çalışmak. Şüphesiz bu son derece iddialı bir amaç, öncelikle 700 yıllık bir siyasal örgütlenme olan Osmanlı devletinin ve bu devletin sınırları içinde yaşayan toplumun savaş algısını detaylı bir biçimde bir makalede ortaya koyabilmek imkansız. Bu nedenle bu makalede ancak ana hatlarıyla Türkiye'de savaş kavramının nasıl yorumlandığı üzerinde duruldu ve değişen iç ve dış koşulların savaş kavramının algılanışını nasıl değiştirdiği vurgulanmaya çalışıldı.

Makale, okuyucunun takibini de kolaylaştırmak üzere kronolojik bir sıra takip eden dört bölümden oluşuyor. Birinci bölümde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 17. yüzyılın başına kadar "gaza" kavramının bir savaş ideolojisi olarak yükselişi ve düşüşü inceleniyor. Bu çerçevede bu kavramın dini algılanışı ile dünyevi uygulanışı arasındaki farklar ortaya konuyor, Kemalpaşazade, Tursun Bey, Neşri vb. kronik yazarlarının eserlerinden örnekler verili-

1 Savaş gürültüsünün şevk dolu neşesini ve yığıtlık meydanının sefa ışıklarını gâfil ne bilir.

2 Doğudan batıya savaş ve kavga arbedesi doldu; hiç kimse bunun nasıl sona ereceğini bilmezdi.

yor. İkinci bölümde ise 17. yüzyılın başından 18. yüzyılın sonuna kadar geçen dönemde uzun savaşlardan bunalan Osmanlı aydınlarının bu sıkıntılarını nasıl dile getirdikleri ve savaşların bilimsel usullere göre idare edilmesini savunan “ilmi” savaş anlayışı analiz ediliyor. Bu bölümde Katip Çelebi ve İbrahim Müteferrika gibi dönemin aydınlarının eserlerine atıfta bulunuluyor ve divan edebiyatının en nadir şiir türlerinden biri olan “sulhiyye”lerin o dönemde yazılan ikisinden alıntılar yapılarak dönemin savaş karşıtı havası koklanmaya çalışılıyor. Üçüncü bölüm ise en genel hatlarıyla 19. yüzyılın başından İmparatorluğun dağılıpına kadar savaş kavramının algılanışı üzerinde durmakta. Bu bölümde savaşların giderek artan maliyetleri yerine diplomasinin savaşa tercih edildiği vurgulanarak, Namık Kemal, Ahmet Cevdet Paşa, Cenap Şahabettin gibi aydınlar ile Enver Paşa, Cemal Paşa ve II. Abdülhamit gibi devlet adamlarının algılamalarına yer veriliyor. Nihayet, son bölümde, Milli Mücadele döneminde ve sonrasında Mustafa Kemal Atatürk’ün savaş algısı inceleniyor.

İmparatorluğun Kuruluşundan Zıtvatorok Antlaşması’na Kadar Savaş Algısı (1299-1606)

Osmanlı Beyliği’nin Anadolu’nun kuzeybatısında bir uc beyliği olarak tarih sahnesine çıktığı çağda, yani 13. yüzyılın son çeyreğinde, İslam dünyası doğudan Moğol, batıdan da yeni bir Haçlı tehdidi altındaydı. Bu tehdit İslam dünyasının büyük devletlerinden küçük beyliklerine kadar dini ilkelerden esinlenen bir savaş anlayışını, yani gazayı³, bir ideoloji olarak gündeme getirdi. Ancak, her ne kadar dini bir kavram olsa da gaza Osmanlı Beyliği’nin kuruluşunda ve güçlenmesinde maddi nedenlere dayanan savaşların meşrulaştırılması, Beyliğin bölgesel hâkimiyetinin güçlendirilmesi ve bu süreçte gerek Beyliği çevreleyen daha güçlü beyliklerin, gerekse hâlen tabi olunan Selçuklu Sultanının tepkisini çekmemek için kullanılageldi. Bu kavram aynı zamanda bölgedeki Türkmen toplulukları arasında bir motivasyon aracıydı.⁴ Diğer bir deyişle, bölge-

3 Hz. Muhammed’in bizzat katıldığı savaşları ifade eden *gazve* kelimesi ile aynı kökten gelen *gaza* dar anlamıyla “düşmanla savaşma” şeklinde tanımlanabilir. 13. yüzyıl sonları ile 14. yüzyıl başlarında ise bu tabir İslamiyet’i yaymak, Müslümanların yönetimi altındaki toprakları veya nüfuz alanlarını genişletmek anlamlarında kullanılagelmiştir. Nitekim 1260’lardan sonra Bizans ile mücadele etme vazifesi Çobanoğulları’na hamledilmiş ve Çobanoğulları için kullanılan ünvanlar arasında “nusretü’l guzzat” ifadesi de yer almıştır. Osman Bey’in çağdaşları olan Sinop ve Aydın Beyleri için de *gazi* tabiri kullanılmıştır. Cemal Kafadar, “Gaza”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, Cilt 13, s. 427.

4 Ibid.

de yaşayanların ve Beyliğin güçlenmesine paralel olarak bölgeye göç eden toplulukların enerjisini Hıristiyan "öteki"ye yöneltmek için gaza nosyonu sıklıkla kullanıldı.

Ancak kuruluş döneminde bile Osmanlı Beyliği'nin yaptığı bütün savaşları gaza kavramı ile açıklamak mümkün değildir. Özellikle Beyliği çevreleyen diğer Müslüman Türk Beylikleri ile yapılan mücadeleler, din dışı saiklerin ön planda olduğu bölgesel rekabetin bir sonucudur. Hatta gaza kavramının kendisinin bile tamamen dini/uhrevi bir algılayışın ürünü olduğu söylenemez. 19. yüzyıl tarihçilerinden Mustafa Nuri Paşa'nın *Netayic-ül Vukuat* [Olayların Sonuçları] adlı eserinde bulunan ve I. Murat'ın (1359-1389) ⁵ tahta çıktığı yıllarda Veziriazam Çandarlı Halil Paşa arasında geçtiği rivayet edilen bir diyalog bu dönemde dini motiflerin dışında bir savaş algısının olduğunu ipuçlarını vermektedir. Halil Paşa I. Murat'a "Ne zaman sefer etmek gerekir?" diye sorduğunda genç padişah "Zorunlu bir gerek bulunduğu ve kazanma ümidi kuvvetli olduğu zamanda bir sefer göze alınır." cevabını vermektedir. Bunun ardından Halil Paşa "Gerçekten böyledir ama seferin bir koşulu daha vardır ki, o da seferin yapılmasında devletin çıkarı da çok belirgin olmalıdır." diye mukabele etmektedir.⁶ Kısacası bu muhavere de oldukça seküler bir savaş algısı ile karşı karşıya kalmaktayız ve anlaşılan devletin çıkarlarının korunması imparatorluğun ilk dönemlerinde bile savaş algısını etkileyen önemli bir faktör olarak kabul edilmiştir. Kaldı ki, Cemal Kafadar'a göre de "...gazaya katılanların aynı zamanda esir ve ganimet yani maddi kazanç peşinde koştuklarını göz ardı etmemek gerekir."⁷ Nitekim, bu dönemde yazıldığı tahmin edilen bir ilmihal kitabında gazilik "helal kazanç yollarından biri" olarak sayılmıştır.⁸ Diğer bir deyişle, gaza yalnızca "din" için değil "dünya" için de yapılan bir savaştır.

Yine de gaza 15. yüzyılın ortalarına kadar özellikle Bizans ve Balkan devletleri ile yapılan mücadelelerde bir meşrulaştırma aracı olarak görülebilir. Bu çerçevede I. Kosova (1389), Niğbolu (1396), Varna (1444) ve II. Kosova (1448) Savaşları dönemin birçok Avrupa devletini bir araya getiren savaşlar olduğu ve Papalık tarafından koordine edildiği için Osmanlılar tarafından "Haçlı seferi"

5 Parantez içinde verilen tarihler padişahların tahtta kaldıkları süreyi göstermektedir.

6 Mustafa Nuri Paşa, *Netayic-ül Vukuat*, yay. haz. Neşet Çağatay, 4 Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu, Cilt 1, s. 278.

7 Kafadar, "Gaza", s. 428.

8 Ibid.

olarak addedilmiş ve bu seferlere karşı yapılan mücadele gaza olarak nitelendirilmiştir. Varna Savaşı’na ve öncesindeki bazı çatışmalara dair yazılan anonim eserlerden birinin adının *Gazavat-ı Sultan Murad bin Sultan Mehemed Han* olması böyle bir zihniyetin sonucudur.

Gaza kavramı İstanbul’un fethine kadar Osmanlıların savaş algısını şekillendirmiş olmakla beraber, fethin ardından merkeziyetçiliğin daha geniş bir biçimde tesis edilmesiyle sınırlardaki akınlar daha sıkı bir kontrol altına alınmış ve buna bağlı olarak gaza ruhunu temsil eden gelenekler ve anlayışlar kısmen eski önemini yitirmiştir. Örneğin, 16. yüzyıl tarihçilerinden Neşri, Fatih Sultan Mehmet’in (1451-1481) eski gazi geleneklerinde olduğu gibi “...nevbet vurulurken sultanların ayağa kalkması âdetini” kaldırdığını yazmaktadır.⁹ Bu dönemde gaza daha ziyade akıncı ve dervişlerin, yani merkeziyetçiliğe karşı çıkan kesimin ideolojisi olarak görülmüş, gözden düşmüş olmasa bile bir cihan devletinin oluşması ile ikinci plana itilmiştir. 16. yüzyılın sonuna kadar geçen dönemde Orta Avrupa’da gaza ideolojisi akıncılara hamledilmiş, merkezi ordunun savaş algısı ise daha siyasi bir nitelik almaya başlamıştır.

İstanbul’un fethinin ardından eski savaş geleneklerinin değişime uğradığı bir diğer nokta ise kuruluş döneminde devletin yöneticisinin “arkadaşları” veya “yoldaşları” olarak tabir edilen asker ve devlet adamlarının giderek padişahın “kullarına” dönüşmesi olmuştur. Osmanlı Beyliği’nin kuruluş sürecinde Samsa Çavuş, Konur Alp, Turgut Alp gibi Türkmen Beyleri Osman Bey’in (1299-1326) hâkimiyetini tanımış olmakla beraber onu bir tür eşitler arası birinci olarak görmektedirler. Akıncı beyleri, I. Murat ve Yıldırım Bayezid (1389-1402) dönemlerinde ayrıcalıklı konumlarını sürdürseler de devletin merkezileşmesi ve gücünü arttırmasına paralel olarak eski güçlerinin büyük bir kısmını yitirmişlerdir. Rumeli’deki gaza erbabı akıncılar ile merkezi devletin arası II. Murat (1421-1451) döneminde iyice bozulmuştur. Özellikle 1443 yılında Osmanlı ordusunun İzladi Derbendi’nde Sırp-Macar kuvvetlerine yenilmesinin hesabı akıncı beylerine kesilmiştir. *Gazavat-ı Sultan Murad bin Mehemed Han*’da Sultan Murat’ın bu beylerin geçmişteki fesatçı hareketlerini bir bir hatırladığı vurgulanmıştır. Bu

9 Cemal Kafadar, “İki Cihan Âresinde”, *Doğu-Batı*, Osmanlılar Özel Sayısı, No 19, 1999, s. 41-61.

10 *Gazavat*’dan aktaran Mustafa Cezar (der.), *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 6 Cilt, İstanbul, İskit Kitabevi, 1958, Cilt 1, s. 311; Osmanlılarda akıncılık faaliyetleri için bkz. H. Çetin Arslan, “Erken Osmanlı Dönemi’nde (1299-1453) Akıncılar ve Akıncı Beyleri”, Güler Eren (der.), *Osmanlı*, 12 Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, Cilt 1, s. 217-225.

anonim kroniğe göre padişah Edirne'ye pek hiddetli olarak dönmüş, "...beylerin birisine iltifat etmeyib her gez yüzlerine" bakmamıştır.¹⁰ Bu pasaj da II. Murat döneminde artık gaza ideolojisinin ve onun temsilcisi olan akıncılık müessesinin yerini merkezi orduya bırakmaya başladığı yolunda yorumlanabilir.

Fatih Sultan Mehmet döneminin savaş algısı ile ilgili üçüncü önemli özelliği de bu dönemde gerçekleştirilen fetihlerin ardından ilk defa "cihan hâkimiyeti" olgusunun ortaya çıkmasıdır. Fatih dönemi tarihçilerinden *Tarih-i Ebu'l Feth* [Fethin Babasının Tarihi] yazarı Tursun Bey padişahından "sahib-kıran" [dünya fatihi] olarak bahsedecektir: "İstanbul'a ilave olarak, atalarından kalan topraklara yirmi ülkeyi daha katmış ve dünya fatihlerinden birisi olduğunun işaretlerini göstermiştir."¹¹ Bu anlayış daha sonra özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde daha fazla gündeme getirilmeye başlanacaktır.

15. yüzyılın ortalarından 16. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlıların savaşın nedenlerini üçe ayırdığını söylemek mümkündür.¹² Bunlardan birincisi dini nedenlerdir. Özellikle Orta Avrupa'da yapılan savaşlar ve akıncılık faaliyetleri dini nedenler ile meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. 16. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Kemalpaşazade, Osmanlı sultanlarının "İslam'ı yüceltmek ve İslam'ın bayraktarlığını yapmak" gibi görevleri yerine getirdiklerini ifade etmektedir.¹³ Bu görevler yalnızca kâfirlere karşı değil, kâfir olarak addedilen 'sapkın/heterodoks' mezheplere ve bu mezheplerin benimsendiği devletlere karşı da uygulanmaktadır. Örneğin Kemalpaşazade Safeviler'den bahsederken Şah İsmail'in "bozuk itikatlı ve kötü huylu asılsız Şii mezhebini" yaydığını dile getirerek İran seferini meşrulaştırmaya çalışmaktadır.¹⁴ Benzer bir biçimde Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) döneminin en önemli şeyhülislamlarından biri olan Ebusuud Efendi bir fetvasında kendisine sorulan "Kızılbaş taifesinin şer'an kıtali helal olub, katl eden gazi ve Kızılbaş taifesinin ellerinde maktul olanlar şehid olurlar mı?" sorusuna "olur, gaza-i ekber ve şehadet-i azimedir." diyerek cevap vermektedir.¹⁵ Diğer bir deyişle, Şiilik küfür olarak algılanmış ve Şii-

11 Tursun Bey'den nakleden Rhoades Murphey, "Fatih Sultan Mehmet Döneminde Osmanlı İç ve Dış Siyaseti", Eren (der.), *Osmanlı*, Cilt 1, s. 239-246, s. 241.

12 Kemalpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*, yay. haz. Şefaettin Severcan, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1996, s. LVI.

13 "...ol tâc-dârların arasında ser-efrâz oldukları yemin-i içtihadile alem-i âlem-gir-i ci-hâdi nasbda ve livâ-yı cihân-ârâ-yı garra-yı guzâtı ref'da mücidd-i sâ-i olub ol husûsda hulfûs-i bâl ü kemâl-i ikbâl ile olan sây-i meşkûrları, dillerde mezkûr ve illerde meşhûr olmağiledir." Ibid.

14 Ibid., s. LIX.

15 Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi'nin Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1972, s. 109.

liğe karşı yapılan mücadele yalnız gaza olarak değil, ‘en büyük gaza’ olarak nitelendirilmiştir.

Bu dönemde yapılan savaşların nedenlerini sınıflarken kullanılacak ikinci neden siyasi nedenlerdir. Özellikle 16. yüzyılın üçüncü on yılından itibaren Osmanlı Devleti’nin yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan Avrupa devletler sistemine katılması ve Avrupa devletlerinin kendi aralarındaki savaşlarda kurulan ittifak sistemlerinde yer alması bu dönemde yapılan savaşların siyasi arka planını yansıtmaya açısından önemlidir. Aslında 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İtalyan devletleri arasında çıkan savaşlarda bu devletler birbirlerine karşı Osmanlı Devleti’nin desteğini aramışlardır. Osmanlı Devleti de Avrupa kıtası üzerine hâkimiyet kurmaya çalışan ve üniversal bir imparatorluk iddiasında bulundan Habsburg İmparatorluğu’nun bu hâkimiyetini engellemek için Fransa’yı desteklemiş, hatta Osmanlı donanmasını 1543 yılında Fransa’nın Toulon kentine göndermiş, bu arada Orta Avrupa’ya düzenlenen akımlarla Protestanlığın Habsburg İmparatorluğu aleyhine Almanya ve Orta Avrupa’da yerleşmesini sağlamıştır.¹⁶ Kısacası bu dönemde Osmanlı Devleti Avrupa’daki ittifak sistemlerinin bir parçasıdır ve Habsburg İmparatorluğu ile yalnızca savaşlar ve ittifaklarla değil, bu imparatorluğun hâkimiyeti altına girmek istemeyen ülkelere kapitülasyonlar verip ekonomik olarak destekleyerek de mücadele etmektedir.¹⁷

15 ve 16. yüzyıllarda insani nedenler de kimi zaman savaş nedeni olarak gösterilmiştir. Örneğin Kemalpaşazade’ye göre mazlum insanları zalim idarecilerden kurtarmak bir savaş nedenidir ve Osmanlı sultanları bu tür mücadeleleri kendilerine görev addetmektedirler. Kanuni’nin 1522 yılında yaptığı Rodos Seferi’nin amaçlarından biri de Kemalpaşazade’ye göre Rodos halkını zalim yöneticilerin elinden kurtarmaktır.¹⁸

Kısacası Osmanlı Devleti’nin kuruluş ve yükseliş dönemlerine savaş algısı bir tür dönüşüm geçirmiş ve önceki dönemlerde daha baskın olan gaza geleneği tamamen silinmemekle beraber yerini daha din-dışı bir savaş algısına bırakmıştır. Elbette bu, dini saik-

16 Erken modern çağda Osmanlı-Avrupa ilişkileri için bkz. M. Serdar Palabıyık, *Contributions of Ottoman Empire to the Construction of Modern Europe*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

17 Kapitülasyonlar Fransa’ya 1569, İngiltere’ye 1580, Hollanda’ya ise 1612 yıllarında verilmiştir.

18 Kemalpaşazade, *Tevarih*, s. LXII.

lerin savaş algısını etkilemediği anlamına gelmez. Savaş algısının din ile ilişkisi bu dönemde kopmadan devam etmiştir.

Zitvatorok Antlaşması'ndan Üçüncü Selim Dönemine Kadar Savaş Algısı (1606-1789)

16. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nde Batı'ya karşı üstünlüğün yitirmeye başladığının emareleri görülmeye başlanmıştır. Doğuda 1578'de başlayıp 1590 yılında sona eren Osmanlı-İran Savaşı ile batıda 1593'te başlayıp 1606'da sona eren Osmanlı-Avusturya Savaşı Osmanlı Devleti'nin neredeyse kırk yılı aşkın bir süre kesintisiz olarak savaş içinde olduğu anlamına gelmektedir. Savaşların uzunluğunun ve ekonomik kaynakları tüketmesinin yanında Osmanlı ordusu özellikle batıda artık kendisinden çok daha iyi techiz edilmiş bir düşmanla karşı karşıyadır.

1606 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile yapılan Zitvatorok Antlaşması ise sembolik bir önem taşımaktadır; zira o zamana kadar "Viyana Beyi" olarak adlandırılan ve Osmanlı Padişahı'ndan daha alt seviyede kabul edilen Avusturya-Macaristan İmparatoru bu antlaşmada "Kayzer" olarak tanımlanmış ve en azından hukuken Padişah ile eşit seviyede görülmüştür. Bu durum 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren diplomasisini "...hiç bir Avrupalı devleti eşit hakları haiz muhatap kabul etmemek ve onlarla hiç bir zaman daimi barış içinde olmamak" şeklinde formüle eden bir devletin bu politikasından vazgeçtiği anlamına gelmektedir.¹⁹ Ancak yine de Avrupa devletlerine daimi elçilerin gönderildiği 18. yüzyılın son yıllarına kadar en azından söylem itibarıyla Osmanlı padişahları kendilerini Avrupalı imparatorlardan ve krallardan üstün göreceklidir.

Osmanlı toplumunun ve yöneticilerinin bu dönemde uzun ve kesin yenilgilerle sonuçlanmasa bile büyük bir kazanç getirmeyen savaşlardan bıktığı açıktır. Dönemin padişahlarından I. Ahmet (1603-1617) bile 1593-1606 savaşından ne kadar bunaldığını "Bahti" mahlasıyla yazdığı bir gazelinde ifade etmektedir:

İstedim ki barış ve düzenlik olsun da asker düzene girsin, çünkü burası dünyadır, mülk kimseye kalmaz / Nice yıl sınırlara huzur ve sükûn gelmesini istedim, insanlar savaş yerine rahat ve huzur içinde yaşasınlar, eğlenceler düzenlesinler, bu kavga ve çekişme ne zamana kadar sürecek diye düşündüm²⁰

19 Ali İbrahim Savaş, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Diplomasisi", Eren (der.), *Osmanlı*, Cilt, 1, s. 643-659, s. 644.

20 "Bir zaman asude olub askere vire nizam / Kır seye kalmaz geçer çün bilirem dünya-durur / Mail oldum nice yıllar vire serhadd: sükun / Rezm-i bezm itsünler anda nice bir gavga-durur", aktaran Mustafa Nuri Paşa, *Netayic*, s. 204.

Uzun savaşların psikolojik baskısı bir yana, bu savaşlarda eskisi kadar başarılı olunamaması 17. yüzyıl aydınlarını bu başarısızlığın nedenleri üzerinde kafa yormaya sevk etmiştir. Dönemin ünlü âlimlerinden Kâtip Çelebi de bu aydınlardan biridir. Kâtip Çelebi Osmanlı ordusunun yenilgilerinin nedenleri arasında yenileri ocağının düzeninin bozulmuş ve bazı devlet adamlarının yeteksizlikleri gibi dönemin diğer bazı aydınları tarafından da dile getirilen nedenlerin yanı sıra örneğin coğrafya ilminin yeterince bilinmemesini de sayar. Bu, savaş konusunda bilimsel metotlara başvurmanın gerekliliği hususunda yapılan ilk ciddi uyarılardan biridir. Kâtip Çelebi *Tuhfetü'l Kibâr fi Esfari'l Bihâr* [Deniz Savaşları Hakkında Kibarlar Hediye] başlığını taşıyan eserinde şu satırlarla coğrafyanın önemini vurgular:

Bütün yeryüzü ahvalini bilmek kolay olmazsa, bari Osmanlı ülkesinin şekli ve etrafta sınırdaş olan memleketlerin tasviri bilmek gerekir ki, bir yere sefer etmek ve asker göndermek lazım geldikte ona göre tedarik oluna. Düşman vilayetine girmek ve sınır boylarını korumak tedbirlerini almak onunla kolay olur.²¹

Diğer bir deyişle, Kâtip Çelebi'nin anlayışına göre savaş din uğruna yapılan bir mücadele olmakla beraber aynı zamanda ilmi esaslara uygun olmalıdır.

17. yüzyılın uzun savaşları yalnızca bu savaşlara gerek insan gücü gerekse maddi olarak katkıda bulunan Anadolu halkı tarafından değil, payitahtın muteber zevatı, özellikle de şairleri tarafından da büyük bir sıkıntı vesilesi olarak görülmekteydi. Osmanlı Divan edebiyatının en nadir örneklerinden biri olan "sulhiyye"lerin bu yüzyılın sonunda ve müteakip yüzyılın başında sıklıkla görülmesi şaşırtıcı değildir. Sulhiyyeler savaştan barışa geçilmesi münasebetiyle yazılan kaside türüdür ve bu türün 18. yüzyılın başlarında yazılmış olan iki örneği Osmanlı toplumunun savaş algılamasının anlaşılması açısından büyük önem arz etmektedir.²² Bunlardan birincisi 17. yüzyılın büyük şairlerinden Nâbi'nin 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması münasebetiyle Antlaşmanın imzalandığı dönemde Veziriazam olan Amcazade Hüseyin Paşa için kaleme aldığı sulhiyyedir. Bu antlaşma Osmanlı Devleti için büyük toprak kayıplarına yol açtığı halde Nâbi'nin sulhiyyesinde

21 Orhan Şaik Gökyay, *Katip Çelebi'den Seçmeler*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1968, s. 114.

22 Ali Fuat Bilkan, "İki Sulhiyye Işığında Osmanlı Toplumunda Barış Özlemi", Hasan Celal Güzel et. al. (der.), *Türkler*, 21 Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Cilt 12, s. 598-605, s. 598

savaşın bitmesi en büyük kazanç olarak algılanmış ve barışın sağlanması method edilmiştir. Kaside “Allah’a şükür ki savaş meydanı sona erdi, dünya yeniden barış ve huzurla düzen buldu” beyiti ile başlamaktadır.²³ Şair 121 beyitlik kasidesinin geri kalanında savaşta bıkan Osmanlı insanının psikolojisini ortaya koymaktadır:

Hiç kimse doğudan batıya kadar dolan savaş ve kavga gürültüsünün ne zaman son bulacağını bilmezdi... Sıhhat bulma düşüncesi bir daha akla gelmezdi, günlerin tabiatı hastalığa tutulmuştu... Din ve devlet bu kargaşayı hiç çekmemişti, İslam mülkü bu perişanlığı görmemişti.²⁴

Kısacası savaş perişanlık getiren, kaotik ve karmaşa ile dolu bir dönem yaratan bir süreç olarak algılanmıştır.

İkinci sulhiye ise 1718 yılında imzalanan Pasarofça Antlaşması münasebetiyle dönemin Veziriazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa için Şair Sâbit tarafından yazılmıştır. Bu kaside de Nâbi'nin kasidesi gibi savaşın bitmesi ve barışın gelmesini şükürle karşılamaktadır: “Allah’a şükür ki, İslam imamının fetvasıyla savaş şarabı haram olup barış şerbeti helal oldu.”²⁵ Üç yüz yıl önce din ve devlet uğruna yapılan gazalar adeta bir şenlik veya bir bayrammışçasına tasvir edilirken, 18. yüzyılın başında artık tamamen olumsuzlanarak topluma yansıtılmaktadır.

Barış şiirlerine konu olan Pasarofça Antlaşması ile başlayan Lale Devri Osmanlı Devleti'nde askeri yenilgilerin yenileşme hareketlerini tetiklediği bir geçici barış dönemidir. 17. yüzyılda Kâtip Çelebi veya Koçi Bey gibi aydınların başlattığı, devletin gerilemesi üzerine risale yazma geleneği bu dönemde Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın Sultan III. Ahmet'e sunduğu *Nesâyih-ül vüzera ve'l ümera* [Vezirlerin ve Amirlerin Nasihatları] başlıklı layiha ile bizde daha çok matbaayı Türkiye'ye getiren âlim olarak bilinen İbrahim Müteferrika'nın *Usulü'l Hikem fi Nizamü'l Ümem* [Milletlerin Düzeninde İlmi Usuller] başlıklı risalesiyle devam etmiştir. Sarı Mehmet Paşa'nın layihasında Osmanlı müesseselerinin çöküşü disiplinsizlikle açıklanmış ve askeri gerileme dahi askerin disiplinsizliğine

23 “Li'llahilhamd olub ma'reke-i ceng tamam / Buldı âlem yeniden sulh u salâh ile nizâm”, aktaran Ibid., s. 599.

24 “Şarkdan garba dolub 'arbede-i ceng ü cidal/Kimse bilmezdi ne yüzden bulacağın encâm...Hâtıra gelmez idi bir dahi fikr-i sıhhat/Mühtelâ-yı maraz olmuşdı mizâc-ı eyyâm...Çekmemişdi dahi bu dağdağayı devlet ü din / Görmemişdi bu perişanlığı mülk-i İslâm”, aktaran Ibid., s. 600-601.

25 “Şükr-i Bâri be-fetvâ-yı imâm-ı İslâm/ Şerbet-i sulh helâl oldı mey-i ceng harâm”, aktaran Ibid., s. 603.

hamledilerek izah edilmiştir. Bu ve benzeri layihaların önerdiği iyileştirmelerden bazıları gerçekleştirilmiş olsa da, Enver Ziya Karal'ın tabiri ile bu tür "perakende disiplin tedbirleri"nden etkili bir sonuç alınamamıştır.²⁶

İbrahim Müteferrika'nın eserinin yazılış amacını da Osmanlı Devleti'nin artık sürekli hale gelen yenilgilerinin nedenlerini açığa çıkarmak oluşturur. Yazar bu amacını şu satırlarda ifade eder:

Müslüman halka göre karakteri zayıf, cibilliyeti bozuk ve aşağılanan bir millet olduğu halde Hıristiyanlar bir süreden beri dünyaya yayılıyorlar ve nice nice memleketler istila ediyorlar. Hatta devlet-i Aliye-i Kahire-i Osmaniye askerlerine dahi üstünlük gösterdikleri oluyor. Bütün bunların oluş keyfiyetleri, bahaneleri, sebepleri nelerdir, kullanılan aletler nelerdir, anlamak ve idrak etmek gerekir.²⁷

Bu eserinde Müteferrika savaşın nedenleri üzerine bir tartışmaya girmiş ve savaşı insan doğasına bağlamıştır: "Beşerin her ferdindeki yaradılıştan gelen tamah etme hastalığı başkasının mülküne saldırma, ülkelerde fesat çıkarma gibi huylar hakanlar, sultanlar ve hükümdarlar neslinde dahi geçerlidir."²⁸ Müteferrika ayrıca savaşın ezeli bir kavram olduğunu da vurgulamaktadır:

Beşeriyetin ilk ortaya çıkışından ta bu zamana gelinceye kadar yeryüzünde ümmetler ve milletler arasında harpler, vuruşmalar, cenkler ve mücadeleler olduğu bilinmektedir. Devletlerin ve milletlerin bazıları ve insan cinsinin niceleri tek başlarına dünya menfaatleri uğruna ve başkalarından gelebilecek zararları yok etme sevdasıyla savaş gibi kötü işlere girişmişlerdir.²⁹

Müteferrika'nın bu satırları kendisinden yaklaşık bir yüzyıl önce yaşamış olan İngiliz felsefeci Thomas Hobbes'un insan doğası algılaması ile de paralellik arz etmektedir. Realist kuramın en önemli varsayımlarından ikisinin, yani insan doğasının kötü oluşu ve devletlerarası siyasette güç mücadelesinin sürekliliğinin yansımalarını Müteferrika'da bulmak mümkündür. Bu eser savaşın dini boyutunun ikinci plana itildiği, siyasi boyutunun ise ön plana çıkarıldığı bir eser olarak dikkat çekicidir.

26 Enver Ziya Karal, "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi", Hasan Celal Güzel et.al. (der.), *Türkler*, Cilt 14, s. 688-707, 700. İbrahim Müteferrika, *Usulü'l Hikem fi Nizamü'l Ümem*, yay. haz. Ömer Okutan, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 23.

27 Ibid., s. 32.

28 Ibid., s. 37.

29 Ahmet Resmi Efendi'den aktaran Karal, "Gülhane Hatt-ı Humayununda", s. 690.

18. yüzyılın ilk yarısındaki layiha ve risaleleri aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren sefaretnameler takip etmektedir. Her ne kadar kalıcı elçiliklerin kurulması yüzyılın son yıllarında gerçekleşecekse de, özellikle 18. yüzyılın ortalarından itibaren çeşitli elçilik heyetleri genellikle savaşların sona ermesinin ardından kalıcı barış antlaşmaları yapmak üzere Avrupa başkentlerine gönderilmeye başlanmıştır. Bu sefaretnameler Avrupa devletlerinin ve ordularının üstün konuma geçmeleri ile ilgili analizler içermektedir. 18. yüzyılın ikinci yarısında Prusya'ya elçi olarak gönderilen Giritli Ahmet Resmi Efendi'nin sefaretnamesi buna örnektir. Ahmet Resmi Efendi sefaretnamesinde savaşı özleyen ve dış politikanın savaştan ibaret olmasını savunanları kıyasıya eleştirmektedir. Bu sefaretnameden alıntılanan şu pasaj son derece dikkat çekicidir:

...[D]iğer dinlerde bulunanları bütün dünyadan kaldırmak veya hut her zaman düşmanın burnunu yere sürüp haddini bildirmenin İslamların üstüne vacib olduğuna inananlar vardır. Bu yadigarlar hareket olmayınca bereket olmaz derler. Bu memleketler kılıç ile alınmıştır, İslam padişahının bahtı açık devlet adamları pişkin, kılıcı da keskindir; Aristo akıllı bir vezir ve beş vakit namaz kılan 12000 asker ile Kızılelma'ya kadar gitmeye nemanı vardır diye yuvarlak laflarla cahilliklerini ortaya vurup Hamzaname anlatan yalancı pehlivanlar gibi atıp tutarlar. Bunlar Kızıl Elma semtini Boğdan'dan gelen Alyanak elma gibi yenir bir şey zannederler.³⁰

Ahmet Resmi Efendi Osmanlı Devleti'nin diğer devletler ile olan ilişkilerini savaş temelinde dayandırmanın zararlarından bahsetmekte ve diplomasinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Savaşı olumlayanları ve devletin olumsuz gidişini durdurmak için savaşa başvurmayı savunanları da cehaletle suçlayarak onlara itimat edilmemesini istemektedir.

Sonuç olarak, 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı toplumu savaşı olumsuz bir kavram olarak algılamakta, uzun ve yıpratıcı savaşlardan duydukları sıkıntıyı her fırsatta dile getirmektedirler. Yine bu dönemde savaşlarda yaşanan yenilgilerin nedenlerine dikkat çekilmekte ve savaş ilimlerinin önemi vurgulanmaktadır.

Üçüncü Selim Dönemi'nden Osmanlı Devleti'nin Dağılmasına Kadar Savaş Algısı (1789-1919)

17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan Osmanlı müesseselerinin zayıfladığı düşüncesi, 18. yüzyılın ilk yarısında bazı yü-

30 Sipahi Çataltepe, "III. Selim Devri Askeri İslahatı ve Nizam-ı Cedid Ordusu", Eren (der.), *Osmanlı*, Cilt 7, s. 241-249, 242.

zeysel önlemleri gündeme getirmişti. Ancak 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde imparatorluğunun yenilgileri ve devlet müesseselerinin çöküşü artık apaçık bir hal almıştı. Bu da kalıcı ve kökten tedbirlerin gerçekleştirilmesini zorunlu kıldı.

18. yüzyılın ilk yarısının göreceli sükûnet döneminin ardından 1768–1774 ve 1787–1791 yılları arasında Rusya ile yapılan iki savaş ve bunlardan birincisinin ardından imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı Devleti’nin güçsüzlüğünü bir kez daha açıkça ortaya koydu. Dahası bu uzun süren savaş dönemi ve yenilgiler İmparatorluğun kaynaklarını tükenme noktasına getirdi. Yeni bir savaşın göze alınması artık son derece maliyetli idi. Üstün askeri araçlara ve yeni muharebe tekniklerine sahip olan Avrupa orduları karşısında eski usullerle savaşan Osmanlı ordusunun yenilgileri III. Selim’i (1789-1808) radikal önlemler almaya yöneltti. Selim tahta geçer geçmez devlet adamlarının askeri ıslahat konusundaki görüşlerini öğrenmek istedi ve hepsinden birer layiha kaleme almalarını talep etti. Bu layihalardan yirmi kadarı günümüze ulaşmıştır ve bunların on üçü bürokratlar, beşi de ulema mensupları tarafından kaleme alınmıştır. Sipahi Çataltepe bu layihalardaki askeri ıslahat görüşlerini üç ana başlık altında toplamaktadır: (1) Kanuni devrindeki kanun ve nizamlara geri dönülmesi durumunda ordunun düzeleceği düşünenler (muhafazakârlar); (2) Avrupa savaş usullerini ve talimlerini eski kanun ve nizamdır diye kabul ettirmek isteyenler (telifçiler); (3) yeniçerilerin asla ıslah edilemeyeceğine inanarak yeni bir ordu kurulmasını isteyenler (inkılapçılar).³¹ Bu son gruptan olan Koca Yusuf Paşa, layihasında bir çeşit genel askerlik ödevi yöntemiyle vilayetlerde Türklerden milis kıtaları kurulmasını, savaş zamanında bunların toplatılarak ailelerinin vergiden muaf tutulmasını öngörüyordu. Bu tavsiyesi Napolyon’un Mısır’ı işgali sırasında kullanılacak ve Osmanlı tarihinde ilk kez Anadolu’da yerli halktan devşirilen Türk askerlerinden kurulu iki alay kurulacaktır.³²

III. Selim devrinde bir taraftan uzun süren savaşlardan kaçınmak için diplomasi bir araç olarak kullanılmaya başlandı ve Avrupa’da ilk daimi temsilcilikler kuruldu; diğer taraftan Avrupa’dan öğrenilecek askeri teknikler ile Avrupa usullerinde bir ordu kurulması yönünde bazı adımlar atıldı. Daha 1773 yılında kurulan Mühendishane-i Berr-i Hümayun’u [Kara Mühendishanesi] 1793’te Mühendishane-i Bahr-i Hümayun [Deniz Mühendishanesi],

31 Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 98.

32 Halil Erdemir, “Batılılaşma Sürecinde Fransa Etkisi”, Hasan Celal Güzel et.al. (der.), *Türkler*, Cilt 14, s. 641-646, s. 642.

1834'te Mekteb-i Ulum-u Harbiye ve 1846 yılında Mekteb-i Harbiye takip etti. Bu dönem özellikle Fransız kökenli subay ve askerlerin (*taife-i efrenciyan*) Osmanlı ordusunda yoğun bir biçimde görülmeye başlandığı dönemdir. Öyle ki, Nizam-ı Cedid ordusunun üniformaları bile Fransız ordusundan esinlenerek mavi bere ve kırmızı pantolonlu forma şeklinde hazırlanmıştır.³³

III. Selim'in tahta geçtiğinde devlet ricalinin ve ordunun bozulan moralini düzeltmek için irad ettiği nutkunda zafer ve yenilgi kavramları bir kez daha dini kaynaklara, özellikle de Kuran'a dayandırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre Kuran'da müminlere zafer müjdelenmiş ancak bu müjde üç şarta bağlanmıştır. Bu şartlar askerlerin dünyevi ihtiraslardan kurtulmaları, üslerinin emirlerine kayıtsız şartsız riayet etmeleri ve ölümün bir kader meselesi olduğuna tam olarak inanıp gerektiğinde şehitlikten korkmamalarıdır.³⁴ "Din gayreti" olarak tabir edilen askerlerin savaşa iştiyakla katılması düşüncesi bizzat padişaha kadar ulaşmıştır. Saltanatının ilk yıllarında devam eden Osmanlı-Avusturya-Rusya savaşı sırasında bir ara III. Selim bizzat ordunun başında sefere çıkmak istemiştir. Bu uzun yıllardan beridir görülmeyen bir istektir ancak devlet ricali tarafından bu istek hoş karşılanmamış ve genç padişah bu isteğinden vazgeçirilmiştir.³⁵

Bir taraftan Fransız subaylar nezaretinde Fransız usulü ile taim yapan, Fransız askerleri gibi giydirilen bir ordu meydana getirilirken diğer taraftan Fransa'nın genç ve hırslı generali Napolyon'un 1799 yılında ansızın Mısır'ı işgal etmesi III. Selim'i şok eden bir gelişme oldu. Padişah bir taraftan bu saldırıya karşı konmasını istiyor, diğer taraftan devletin savaşa hazırlıksız olduğunu bildiği için genel bir harp ilanında bulunamıyor ve bu durumun yarattığı çelişkiden kurtulmaya çalışıyordu.³⁶ Bu çerçevede Mısır'ın işgali Osmanlı siyasi sisteminde ittifak kavramını yeniden gündeme getirdi. Aslında Osmanlı devletinin Hıristiyan devletlerle kurduğu ittifakların tarihi Orhan Bey'in Bizans İmparatorluğu ile Türklerin Rumeli'ye geçişi sırasında kurduğu ittifaka kadar geri götürülebilir. Bu ittifaklarda güçlü olan taraf Osmanlı Devleti'dir ve çıkarları uyarınca bir ihmanda bulunarak kendisinden daha alt seviyedeki bir devlet ile ittifak kurar. Oysa III. Selim döneminde Fransa'ya

³³ III. Selim'in nutkunu aktaran Enver Ziya Karal, *III. Selim'in Hatt-ı Hümayunları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 23.

³⁴ *Ibid.*, s. 24.

³⁵ *Ibid.*, s. 54.

³⁶ Savaş, "Genel Hatlarıyla Osmanlı", s. 655.

karşı 1797 yılında Rusya ile, 1799 yılında da İngiltere ile kurulan ittifaklar zayıf bir devletin korunma amaçlı aldığı bir önlem olarak idrak edilebilir.³⁷ Bu dönemden itibaren Doğu Sorunu olarak adlandırılacak olan sorunun çözümü bu ittifaklara bağlanmış ve Osmanlı diplomasisinin özünü de ittifaklar oluşturmuştur.

19. yüzyılın ilk yarısı yine Osmanlı Devleti için büyük sıkıntılarla dolu bir dönemi ifade eder. Özellikle 1839 yılına kadar İmparatorluk büyük baskı altındadır. Napolyon’un Mısır’ı işgaliyle başlayan süreç, 1806 yılındaki Sırp İsyanı ve bu isyanı müteakip 1806-1812 yılları arasındaki Osmanlı-Rus Savaşı, 1821’deki Yunan İsyanı, bu isyanın ateşlediği 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı, Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın isyanı ve 1839’da Osmanlı ordusunun Nizip’te neredeyse yok edilmesi ile devam eder. Bu dönemde artık her savaş devlet için yeni bir kayıp ve yüksek maliyet demektir ve Devletin bekası ittifaklarla sağlanmaya çalışılmaktadır. 1809’da Rusya’ya karşı İngiltere ile, 1833’te Mehmet Ali Paşa’ya karşı Rusya ile, 1854’te yine Rusya’ya karşı İngiltere ve Fransa ile yapılan ittifaklar, 1877-78 Savaşı’ndan sonra İngiltere’nin Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünün korunması şeklinde özetlenebilecek politikasının sona ermesine kadar, Devletin toprak kayıplarına rağmen devamına katkıda bulunmuştur. Bu yüzyılda 1840-1853, 1856-1877 ve 1878-1897 yılları göreceli olarak barış içinde geçmiştir ve bu yıllar zayıf bir imparatorluğun nefes alabileceği aralar olarak nitelendirilebilir.

19. yüzyıldaki savaş algısına gelince, 19. yüzyıl entelektüelleri özellikle de Tanzimat ve bunu müteakip gelişen Yeni Osmanlı hareketinin mensuplarının savaştan ziyade barışı düşündükleri, imparatorluğun bekası için alınması gereken siyasi, ekonomik ve sosyal tedbirleri savaşa tercih ettiklerini, kaybedilen toprakların geri alınması için büyük bir savaşı göze almak istemediklerini, bunun yerine ülkenin iç sorunları üzerine yoğunlaşarak Osmanlı müesseselerinin çöküşünü durdurmayı amaçladıklarını söylemek mümkündür.

Bu yüzyılın en ilginç savaşlarından birisi şüphesiz Kırım Savaşı’dır (1853-1856). Bu savaş tarihte ilk ve son defa olarak Osmanlı Devleti’nin İngiltere ve Fransa ile birlikte Rusya’ya karşı mücadele ettiği bir savaştır. Bu savaşın bir diğer önemli özelliği de halkın devlete ve orduya verdiği desteğin artmasıdır; hiç şüphesiz bunun en önemli nedenlerinin başında halkın bilinçlenmesi gelmek-

³⁷ Sir Adolphus Slade’den aktaran Besim Özcan, “Kırım Savaşı (1853-1856)”, Eren (der.), *Osmanlı*, ss. 97-112, s. 109.

tedir. Özellikle 19. yüzyılın ortalarında yayın hayatına başlayan Osmanlı gazeteleri büyük şehirlerde ve payitahtta gerek savaşın nedenleri, gerekse gidişatı konusunda halkı bilgilendirmiş, bu da halkın savaşıardan haberdar olmasına katkıda bulunmuştur. Önceleri yalnızca asker toplanması sürecinde, ordunun sefer sırasında yaşadığı bölgeden geçmesi halinde veya yaşadığı yer düşman işgali tehdidi ile karşı karşıya kaldığı sırada savaşıardan haberdar olan halk artık uzaklardaki savaşıardan da haberdar olmaya başlamıştır. Bu yıllarda Osmanlı donanmasında görev yapan ve Türkler tarafından Müşavir Paşa olarak adlandırılan Sir Adolphus Slade Türk halkının savaşa bakış açısı ve artan bilinçliliği ile ilgili olarak şunları yazmaktadır:

Türk halkının şevk ve cesareti teşvike, teheyhüce muhtaç değildi. Bütün millet hudutlara, düşman üzerine yürümeye hazır, yalnız sabırla emir verilmesini bekliyordu... Bu 1853 yılında Türk halkının ciddiyeti fedakarlığı fevkalade idi. Cenkçi bir ırkın oğulları bugün başlarında bulunanlardan daha yüksek insanların komutasında bulunmaya layık olduklarını göstermişlerdi... Milleti de kendileri gibi dini gayretten mahrum sanan İstanbul kırtasiyecisi takımı, önlerinde gördükleri gayret ve fedakarlığa Avrupalılardan çok şaşırıp kalmışlardı.³⁸

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı entelektüellerinin medeniyet tartışması savaş kavramının da Batı medeniyeti çerçevesinde değerlendirilmesi sonucunu doğurmuştur. Diğer bir deyişle, her alanda olduğu gibi savaş alanında da Batı medeniyeti örnek alınmakta ve Batı'nın geçirdiği evrelerin ve özellikle bilimsel gelişmelerin Osmanlı Devleti'nde uygulanması savunulmaktadır. Bu dönemin önde gelen entelektüellerinden biri olan Namık Kemal kendi çıkardığı İbret gazetesinin ilk sayısında yazdığı başmakalesinde iyimser bir tutum izleyerek Devletin geleceği konusunda emin olduğunu vurgularken bunun nedenleri arasında Osmanlı askerinin vasıflarını da saymaktadır. Namık Kemal'e göre Osmanlı askerinin kahramanlığı halen dillere destandır ve bu kahramanlık devletin bekasının temel dayanaklarından biridir:

İstikbalimiz emindir: Çünkü hamire-i vücudları – dört bin kişilik aşiretten şu koca hilafet-i İslamiyeyi teşkil ile dört beş yüz sene de karada ve denizde hakim-i alem geçinen – Osmanlı kahramanlarının hun-i şehadetlerle yoğrulmuş olan ebna-yı vatan her zaman dünyanın en birinci askeri olduğunu hin-i hacette göster-

³⁸ İbret, Sayı 1, 13 Haziran 1872, aktaran Mustafa Nihat Özön (der.), *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1997, s. 48.

meye ve buldukları yerin her taşını bir cevher-i cana bedel vermeye hazırdır.³⁹

Namık Kemal bir taraftan Batı’nın bilimsel gelişiminin Osmanlılar tarafından takip edilmediği konusunda eleştirilerini sıralarken diğer taraftan Devletin geleceğini temin edecek bütün araçlardan yoksun olduğu tezine de karşı çıkar. Bu noktada bu araçlar arasında ordu, donanma ve yeni silahlar gibi askeri kaynakları saymayı ihmal etmez:

Biz ne zaman ibret-bin olmaya başlayacağız? Biz ne zaman ne-tayic-i itibarımızı fiile çıkarmaya çalışacağız? Ya şimdi hiç bir şey yapmadık mı? Hayır hayli asar vücuda getirdik. Elde Tanzimat var, Mecelle var, muntazam asker var, mükemmel bir donanma var, nev-icad birçok silah var, iki ufak demiryolumuz var, bir kaç şosemiz var.⁴⁰

Yine de Namık Kemal bu kaynakların yetmeyeceğini ve bazı önlemlerin alınması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre Devletin geleceğinin garanti altına alınması rakiplerin zayıflığını dilemekle değil ancak güç toplamakla gerçekleşebilir: “Temin-i istikbal gayrının zaafını temenni ile olmaz; istihsal-i kuvvet ile olur.”⁴¹

Batı medeniyeti’nin askeri teknolojisi ve savaş bilimlerinden bihaber olmanın zararlarını vurgulayan bir diğer önemli isim de Tanzimat ve II. Abdülhamit döneminin önde gelen devlet adamlarından ve tarihçilerinden biri olan Ahmet Cevdet Paşa’dır. Paşa’nın vakanüvisliği sırasında kaleme aldığı Tarih-i Cevdet adlı eseri dönemin savaş algılaması ile ilgili önemli ipuçları vermektedir. Tarih-i Cevdet’in bir bölümü “Harp Fennine Dairdir” başlığını taşımaktadır ve bu bölümde ilk düzenli ordunun kurulduğu Büyük İskender’in babası Filip döneminden başlayarak Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine kadar savaş bilimlerinin nasıl geliştiğini özetlemektedir.⁴² Ahmet Cevdet Paşa Osmanlı askeri sistemi ile ilgili olarak da 18. yüzyıldaki öncüllerinden bu yana savunulan görüşü geliştirerek tekrarlamış ve Osmanlıların yenilgisini Batı’nın askeri teknolojisine ayak uyduramamakla açıklamaya çalışmıştır. Bu çerçevede özellikle Avusturya, Prusya ve Fransa’nın harp fenninde oldukça ileri gittiklerini, geliştirilen yeni silahlar sayesinde Osmanlı ordularını yenilgiye uğrattıklarını ifade etmiştir.

39 İbret, Sayı 3, 17 Haziran 1872, aktaran Özön (der.), *Namık Kemal*, s. 56.

40 İbret, Sayı 2, 15 Haziran 1872, aktaran Özön (der.), *Namık Kemal*, s. 52.

41 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 3 Cilt, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1976, Cilt 1, s. 167-175.

42 Ibid., s. 172.

Ahmet Cevdet Paşa harp fennini iki boyutuyla açıklar. Buna göre bu bilim dalı sevkülceyş ve tabiye ilimlerinden oluşur. Sevkülceyş savunma ve taarruz için uygun yerlerin seçilmesi ve askeri düzenlerin buna göre belirlenmesi, tabiye ise çarpışmalarda zafere eriştirecek hareket ve tedbirlerin düzenlenmesi olarak tarif edilir.⁴³ Cevdet Paşa'ya göre bu ilimlerin Osmanlı Devleti'nde yetersiz kalması üzerine 18. yüzyılın sonundan itibaren savaşların Osmanlı Devleti için yıkıcı sonuçlar doğurduğu anlaşıldığından harp davası bir tarafa bırakılarak barış ve antlaşma yoluna gidilmiş, diğer devletler ile birlik ve beraberlik yolunda bulunmak gerekli görülüp bu yüzden uzun süre askerlik ihmal edilmiştir. Bunun sonucunda da Osmanlı ordusunun askerlik alışkanlığı ile yetenekleri zayıflamış, bu da Osmanlı yenilgilerini daha vahim bir hale getirmiştir.⁴⁴ Kısacası Ahmet Cevdet paşa burada önemli bir kısır döngüyü vurgulamaktadır. Uzun savaşlar diplomasiyi ön plana çıkarmış, ancak aynı dönemde askerlik de ihmal edilmiş, böylelikle göreceli barış dönemlerinin sonucunda ortaya çıkan savaşlarda Osmanlı ordusu daha da başarısız olmuştur.

Ahmet Cevdet Paşa savaşı bir çıkar çatışması olarak görmekte ve bu çerçevede oldukça realist bir bakış açısı getirmektedir. Bu yönüyle kendisinden bir yüzyıl önce yazan bazı tarih yazarları ile arasında önemli anlayış farklılıkları vardır. Örneğin ilk olarak 1804 yılında basılan Ahmed Vasıf Efendi'nin *Mahasın ü'l-âsâr ve Hakayikü'l-ahbâr* [Eserlerin Güzellikleri ve Haberlerin Gerçekleri - Vasıf Tarihi] adlı eseri Avrupa devletlerini gücünü din birliğinden alan ve Osmanlı Devleti'ne tamamen düşman olarak kabul ettiklerini ileri süren bir bakış açısıyla değerlendirirken Cevdet Paşa'ya göre Avrupa devletlerinin mezhepleri ve siyasi çıkarları birbirinden çok farklıdır ve siyasetlerini çıkarları belirler:

Dost bir devlete vefakar dost nazarıyla bakmak hatadır. İttifakat-ı düveliye menafi-i müştereke üzerine müessesistir. Hiçbir devlet kendisinin menfaat-ı mahsusesi olmadıkça diğer devlet için uğraşmaz. Dünya kurulalı bir devlet diğer devletle menafi-i müştereke üzerine ittifak ederek ikisi müstefid olagelmıştır.⁴⁵

Ahmet Cevdet Paşa *Tezakir* ve *Maruzat* adlı hem geçmiş dönemlerde yaşanan olayların tahlil edildiği hem de güncel vaziyetin

⁴³ Ibid., s. 173.

⁴⁴ Cristoph Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, çev. Meltem Arun, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Vakfı, 2000, s. 143.

⁴⁵ Engin Akarlı, "II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı", Eren (der.), *Osmanlı*, Cilt 2, s. 253-274, s. 257

tartışıldığı eserlerini, hakkında çok şey söylenen ve yazılan dönemin padişahı II. Abdülhamid’e (1876-1909) sunmak üzere kaleme almıştır. II. Abdülhamid 19. yüzyılın son çeyreğinde ve 20. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı tahtının “Ulu Hakanı” veya “Kızıl Sultanı” olarak otuz üç yıl boyunca Osmanlı Devleti’ni idare ederek yüzyılın son çeyreğine damgasını vurmuştur. Abdülhamid dönemi kimilerine göre Osmanlı Devletinde bir padişahın tam anlamıyla devlet sistemine hakim olduğu son dönem olarak nitelendirilirken, bazıları bu dönemi koyu bir istibdat rejimi olarak değerlendirmektedirler.

Abdülhamid döneminin temel savaş algısına gelince bu algının önceki dönemlere nazaran büyük bir farklılık göstermediği ve 19. yüzyılın genelinde olduğu gibi mümkün olduğu ölçüde savaştan kaçınmak yönünde olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Padişaha göre zafer ile de bitse savaşlar Osmanlı Devleti için büyük bir yük oluşturmaktaydı.⁴⁶ 1897 Türk-Yunan savaşı bunun en güzel örneklerinden biridir. Savaşın askeri olarak mutlak galibi olan Osmanlı Devleti Büyük Devletlerin araya girmesiyle yalnızca bir miktar savaş tazminatıyla yetinmiş, savaşın mağlubu Yunanlılar ise özellikle Girit ile ilgili olarak önemli siyasi kazanımlar elde etmişlerdir. Bu nedenle Osmanlı Devleti ince diplomatik manevralarla bir mayın tarlasında mayınlara çarpmadan yoluna devam etmelidir. Bu yolda bazı tavizlerin verilmesi kaçınılmazdır ve Abdülhamid’in düsturu da “mecmu’un [toplaman] selameti için cüz’ün [parçanın] fedası” şeklinde özetlenebilir.⁴⁷ Nitekim 1878 yılında Kıbrıs’ın, 1881 yılında Tunus’un ve 1882 yılında Mısır’ın doğrudan veya dolaylı olarak Osmanlı hâkimiyetinden çıkarılmasındaki temel amaç Osmanlı’nın Anadolu ve Rumeli’deki varlığının devamını sağlayabilmek olmuştur.

Abdülhamid’in denge siyaseti tahttan indirilmesinin ardından kademeli olarak bozulmaya başlamıştır. 1909 yılından İttihat ve Terakki’nin iktidarı tam olarak ele geçirdiği 1913 yılına kadar yaşanan iki büyük savaş (1911 Trablusgarp Savaşı ve 1912-1913 Balkan Savaşları) bu dengenin bozulmasının en önemli nedenlerini oluşturur. Bu dört yıllık süre, Kamil Paşa’nın kurduğu İngiliz yanlısı hükümetler ile 31 Mart Vakasının bastırılmasında ve II. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinde önemli rol oynayan Alman yanlısı Mahmut Şevket Paşa ve onu destekleyen İttihat ve Terakki

46 Bayram Kodaman, “II. Abdülhamid Hakkında Bazı Düşünceler”, Eren (der.), *Osmanlı*, Cilt 2, s. 275-285, s. 279.

47 Şükrü Hanioglu (der.), *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, İstanbul, Der Yayınları, 1989, s. 165.

Cemiyeti'nin muhalefeti arasında bir mücadelenin yaşandığı bir dönemdir.

Trablusgarp ve Balkan Savaşları gerek Osmanlı yönetiminin, gerekse Osmanlı toplumunun savaş algısını önemli ölçüde değiştirecektir. Bu değişimi bu dönemin gözde subayı, "Hürriyet Kahramanı" Enver Paşa'nın mektuplarında bulmak mümkündür. Enver Paşa'nın muhtemelen Almanya'da tanışmış olduğu kimliği belirsiz bir bayana Trablusgarp ve Balkan Savaşları arifesinde İstanbul'dan gönderdiği mektuplar bu genç ve ateşli subayın savaş özlemini yansıtmaktadır. Bu dönemde Enver Paşa gibi genç subaylar imparatorluğun devamlılığının sağlanması için savaşın kaçınılmaz bir fırsat olduğunu savunmaktadırlar. Enver Paşa 16 Ağustos 1912'de Derne dışındaki Libya-Türk ordugahından yazdığı bir mektupta şunları yazmaktadır:

Ah keşke şu lanet İtalyanlar beni burada alt etmek için bir kere bile olsa bütün kuvvetlerini toplasalar. Koltuğumda oturup savaşmak beni çok üzüyor. Napolyon'un Mantua önünde duyduğu mutluluğu duyabilseydim. Sizin de dediğiniz gibi sulhun her şeye son vermesinden korkuyorum.⁴⁸

Bu satırlardan da anlaşılacağı üzere barış artık Osmanlı subaylarının olumsuz olarak algıladığı bir kavramdır; zira her barış Devleti kaçınılmaz sonuna doğru hızla sürüklemektedir. Bu da Devletin kurtuluşunun savaşa bağlanması sonucunu doğurmuştur. Nitekim Enver Paşa'nın 7 Haziran 1913'te yazdığı mektup tek satırdan ibarettir ve yeni bir savaş olasılığından duyduğu memnuniyeti yansıtmaktadır: "Balkanlar gittikçe sulhu tehdit eden bulutlarla dolu. Ne iyi!"⁴⁹ Bu satırların yazılmasından bir ay sonra da Paşa muhatabına bu kez şu sözlerle seslenmektedir: "Eğer harb yeniden çıkarsa bunu ben tavsiye etmişimdir, bu da zavallı vatanım için büyük bir avantaj getirir ve inşallah kazanırız... Eğer Balkanlar'daki anlaşmazlık devam ederse harb çıkar. Bu da Türkiye için hayat demek."⁵⁰

Ancak Balkan Savaşları'nın Türkiye için hayat değil adeta ölüm getireceğini Enver Paşa öngörememişti. Nitekim 1912 yılında başlayan I. Balkan Savaşı kumanda heyeti arasındaki siyasi çekişmelerin doğurduğu koordinasyon ve haberleşme eksikliğinden, as-

48 Ibid., s. 245.

49 Ibid.

50 Ahmet Turan Alkan, "Meşrutiyetten Cumhuriyete Ordu-Siyaset İlişkileri", Hasan Celal Güzel et.al. (der.), *Türkler*, Cilt 14, s. 765-781, s. 774.

kerin eğitimsizliğinden ve ordunun geleneksel muharip ruhunu kaybetmesinden dolayı kısa bir sürede kaybedildi ve Çatalca'ya kadar olan bütün Rumeli elden çıkarıldı.⁵¹ Daha sonra savaşın galiplerinin kendi aralarındaki çekişmeleri sayesinde Edirne geri alınarak hiç değilse Rumeli'nin küçük bir bölümü Osmanlı hakimiyetinde kaldı.

Bu dönemde bazı Türk aydınları dönemin en hızlı gelişen ve güçlenen Avrupa Devleti olan Almanya'nın model alınması gerektiğini savunmaya başladılar. Zaten bir süredir Osmanlı ordusunda Alman subayları görülmeye başlanmıştı. Özellikle 1871'de Fransa'yı yenmesinin ardından ülkedeki Fransız hayranlığı kısmen yerini Alman hayranlığına bırakmaya başlamıştır. Bu akımın önde gelen temsilcilerinden biri de Cenap Şahabettin'dir. Birinci Dünya Savaşı sırasında yaptığı Almanya seyahatinde yazdığı mektupları içeren *Avrupa Mektupları* adlı eserinde Cenap Şahabettin'in Alman hayranlığı çok açıktır. Bu eserde Cenap Şahabettin'in savaş algısı hakkında ipuçları bulmak da mümkündür. Yazar Almanya'nın askeri yapısından bahsederken devletlerarası ilişkilerin odak noktasını güç kavramının oluşturduğunu ve güçlünün zayıf üzerindeki "kaçınılmaz" tahakkümünü vurgulamaktadır:

Almanya senelerce ve senelerce çalışılmış şu eğitilmiş erleri, şu değerli subayları, şu korkunç silahları yetiştirmiş, bunların hepsi millet için bir pazu oluyor: Bu kuvvet bir çalışmanın ürünü olduğuna göre bu kuvvetin vereceği zafer bir çalışmanın hakkı olmak gerekmez mi? Ama bu demir yumruk cılız Sırbistan'ın hayat hakkını ezermiş ne yapalım! Tabiat her tarafta her an gösteriyor ki yaşamak hakkı ancak kuvvete verilmiştir. Yaşamak için ister kişi, ister millet ol, kuvveti bir hak tanıyacaksın, tanımazsan hayatını kaybetmek sonucuna uğrarsın.⁵²

Cenap Şahabettin mektuplarında ayrıca Avrupa'da savaş için cepheye sevk edilen askerleri gördükçe Türklerin asker ve ordu algısını da yansıtan satırlar kaleme almıştır. Yazara göre Türk toplumunda orduya bakış son derece hayranlık uyandırıcıdır:

Bize siper olmak için siperlere giderken siz gözümüzde bir köylü değil, bir er değil, siz rütbelerin üstünde bir şey, bir askersiniz. Savaşa giderken asker, bizim için ince ve sağlam bir şey, bir çeşit demir nakış, bir çeşit çelik şiiri, tanımlanamaz bir güzellik ve

51 Cenap Şahabettin, *Avrupa Mektupları*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, s. 39.

52 Ibid., s. 44.

kuvvet karışımıdır. Hududa giden asker gözümüzde öyle incelik ve öyle güzellenir ki her eri, bir manzumenin bir kelimesi, bir büyük goncanın yaprağı sayabiliriz. Bizce ordu, vatan sinesinde koca bir demet çiçek halini alır.⁵³

Bir grup genç Osmanlı subayının 1900'lerin başından itibaren benimsemeye başladığı Osmanlı Devleti'nin tek kurtuluş yolunun savaş olduğu düşüncesi I. Dünya Savaşı arifesinde de devam etti ve Devletin savaşa girme kararındaki en büyük ideolojik etkenlerden biri oldu. Bu algılayışın yansımalarını dönemin en önemli karar alıcılarında bulmak mümkündür. Örneğin İttihat ve Terakki yönetiminin Enver ve Talat Paşalar ile beraber üç temel figüründen biri olan Cemal Paşa savaşın başlamasından önce Dördüncü Ordu Kumandanlığı vazifesi ile Suriye'ye hareket etmeden önce nazırlara ve yerli ve yabancı gazetecilere verdiği bir ziyafette Osmanlı Devleti'nin savaşa giriş nedenini şu sebeplerle açıklamaktadır: "Efendiler, eğer Osmanlı Hükümeti harbe iştirak etmemiş olsaydı, memleketin istiklali tamamıyla tehlikeye girmiş olacaktı."⁵⁴ Aynı yemekte Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey de Osmanlı Devleti'nin savaş vasıtasıyla varlığını koruyabileceğini vurgulamaktadır: "Osmanlı Devleti Cihan Harbi'ne iki gaye takip ederek karışmıştır. Devletin istiklal ve tamamiyetinin muhafazası ve imparatorluk dışında kalan Müslüman ve Türklerin mahkumiyetten kurtarılması... Bu cihetle bu cihan cengi Türkler için bir istiklal ve kurtuluş cihadıdır."⁵⁵ Enver Paşa da Halil Bey'in bu sözlerini şöyle tekrar etmektedir: "Biz Allah'ın inayetiyle yalnız Osmanlı taç ve saltanatını muhafaza değil, bütün İslam aleminin hukuk ve hayatını muhafaza ve istihsale muvaffak olacağız."⁵⁶

Kısacası Birinci Dünya Savaşı Osmanlı yönetici sınıfına göre yalnızca devletin dağılmaya doğru giden gidişatına dur demeyecek, bu gidişatı tersine çevirerek Türk ve İslam aleminin de yıllar süren gerilemesine bir son verecektir. Ancak gelişmeler bu hedefin tam tersi bir sonuç yaratmış ve Osmanlı Devleti bu yıkıcı savaşın neticesinde dağılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı ile ilgili bir diğer dikkat çekici husus da 14 Kasım 1914 Cuma günü Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi'nin imzasını ve halife/padişah V. Mehmet'in (1909-1918) mührünü ta-

⁵³ Hasan Babacan, "Enver Paşa", Hasan Celal Güzel et.al. (der.), *Türkler*, Cilt 13, s. 263-273, s. 269.

⁵⁴ Ibid., s. 270.

⁵⁵ Ibid., s. 270.

⁵⁶ Sadık Sarısan, "I. Dünya Savaşı'nda Türk Cephelelerinde Psikolojik Harp", Hasan Celal Güzel [et. al.] (der.), *Türkler*, Cilt 13, s. 453-468, s. 458.

şıyan "Cihad-ı Mukaddes Beyannamesi" başlıklı metnin okunması ile cihat ilan edilmesi olmuştur. Bu çerçevede bu metin birçok Müslüman ülkenin diline çevrilerek o ülkelere gönderilmiş, bu yapılırken Necef, Kerbela ve Kazımiye'deki ünlü Şii müçtehidlerin fetvası da alınmıştır.⁵⁷ Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ümitsizce cihat kavramına sığınmış ve dünya Müslümanlarının desteğini din uğruna talep etmiştir. Oysa aynı dönemde bu Müslümanların bir kısmı ülkelerini sömürgelere çeviren Büyük Güçler'in karşısında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmak üzere hazırlanmaktadırlar. Kısacası bu cihat denemesi başarısızla sonuçlanmış ve Hilafetin gücünün sınırlarını gözler önüne sermiştir.

Milli Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Mustafa Kemal Atatürk'ün Savaş Algısı (1919-1938)

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı yenik kapatması, Mondros Mütarekesi'nin ardından yaşanan gelişmeler ve Osmanlı topraklarının işgali, Anadolu'da Milli Mücadele hareketinin başlamasını sağlayan gelişmelerdir. Milli Mücadele, adı üzerinde, Türk milletinin bağımsızlığını elde etmek amacıyla Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri ile yaptığı mücadeleyi ifade eder. Bu durum yeni bir savaş algısını da beraberinde getirmiştir. Bu algıyı, Milli Mücadele'nin önderi olan Mustafa Kemal Atatürk'ün söylevlerinde bulmak mümkündür. Enver Paşa'nın savaş özlemini belirttiği söylevlerin aksine, Mustafa Kemal, Enver Paşa'dan çok daha olumsuz koşullar altında bile savaş konusunda son derece temkinlidir. Ona göre savaş yalnızca bir ulusun geleceği tehlike altında iken, geleceğini kurtarmak ve tam bağımsızlığını elde etmek için yapıldığında meşru bir araçtır. Bunun dışında savaş, hele ki toprak kazanmak için başka ulusların temel haklarına tecavüz etmek kabul edilemez. Bu çerçevede Mustafa Kemal daha 1921 yılında Milli Mücadele'nin en yoğun yaşandığı bir dönemde Associated Press muhabirine şu demeci vermektedir:

Her zamandan daha ziyade inanıyorum ki, harb pahalı bir iştir. Harbin sürüklediği feci durum ve dehşetten üzgünüm. Fakat harb etmeden elimizdeki silahları bıraktığımız zaman tamamen harap olacağımızı da biliyorum.⁵⁸

1923 yılında Adana'da verdiği bir söylevde iki yıl önceki görüşlerini bu kez daha açık bir biçimde yinelemekte ve meşru savaş an-

57 Mehmet Evsile, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999, s. 85

58 Ibid., s. 86.

layışını ortaya koymaktadır:

Derhal şu veya bu sebepler için milleti harbe sürüklemek taraf-tarı değilim. Harb zorunlu ve hayati olmalı. Hakiki kanaatim şudur: Milleti harbe götürünce vicdanımda azap duymamalıyım. Öldüreceğiz diyenlere karşı ölmeyeceğiz diye harbe girebiliriz. Ama millet hayatı tehlikeye maruz kalmayınca, harb bir cinnettir.⁵⁹

Mustafa Kemal'in bu genel savaş algısını ortaya koyduktan sonra, kendisinin strateji ve taktik açısından da Milli Mücadele'de yeni metotlara başvurduğu dikkatten kaçırılmamalıdır. Zamana ve mekana göre yeni askeri tedbirler ve yeni bir savaş anlayışı geliştirmekten çekinmemiştir. Örneğin 1920 yılının 12 Temmuzunda, yani düzenli ordunun henüz kurulmadığı bir dönemde, gerilla savaşının öneminden bahsetmektedir: "Uzun zaman muharebe etmek ve bütün milletin hiss-i cengaveranesini [savaşçı hislerini] daima zinde tutabilmek için harb-i sagir [küçük harp - gerilla savaş] yapacağız."⁶⁰ Yine Sakarya savaşı sırasında son derece stratejik mevzilerin bir biri ardına düşmesi üzerine geliştirdiği "hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır" vecizesiyle özetlenebilecek strateji ile Sakarya Savaşı'nın seyrini değiştirmiştir.⁶¹

1922 yılının Mart ayında bir taraftan Yunan ordusuna son darbenin vurulması için gereken hazırlıklara nezaret eden Paşa diğer taraftan Meclis'in üçüncü oturum yılını açarken Milli Mücadele'nin ruhunu "barış için savaşmak" olarak belirlemiştir:

"Hazır ol cenge istersen sulh-u salah" hakikatini bir an hatırdan çıkarmamak dava-yı millimizin [ulusal davamızın] talep ettiği feraizdendir [şartlardandır]. Bu nokta-i nazardan [bakış açısından] müteyakkız [tetikte] ve müheyya [uyanık] bulunmaktan ibaret olan prensibimize riayete devam edeceğiz.⁶²

Bir ay sonra yaptığı bir konuşmada ise yeni Türk Devleti'nin savaş algısının ipuçlarını vermektedir:

Ordularımız Türkiye'nin düşmanlarını anlamıştır, dostlarını da tamamen anlamıştır. Ne için muharebe ettiğini biliyor ve hangi neticeyi istihdaf [hedeflemek] edinceye kadar muharebe zarure-

59 Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938)*, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1989, s. 87

60 Bu konu ile ilgili detaylı bilgi için Atatürk'ün 19 Eylül 1921 tarihli Meclis konuşmasına bkz. *Ibid.*, s. 188-201.

61 *Ibid.*, s. 255.

62 *Ibid.*, s. 261.

tinde olduğunu kemal-i sükun [tam bir sükunetle] ve vicdan ile takdir ediyor...Meclis-i Alinizin [Yüksek Meclisinizin] malum olan elim müşkülât içinde vücuda getirmeye muvaffak olduğu ordular filvaki Viyana surlarına dayanan eski Osmanlı ordularından biri değildir. Ancak haiz olduğu âli [yüce] ve insani mefkure itibariyle onlardan daha yukarı meziyette kıymetli bir çelik parçasıdır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin ordusu istilalar yapmak veya saltanatlar yıkmak veya saltanatlar kurmak için şunun bunun elinde alet-i ihtiras [ihtiras aracı] olmaksızın münezzehdir. İnsanca ve müstakil yaşamaktan başka gayesi olmayan milletin aynı mefkure ile mütehassis [duygulanan] ve yalnız onun emrine tabi ve sadık öz evlatlarından mürekkep [oluşmuş] muhterem ve kuvvetli bir heyettir.⁶³

Bu uzun pasajda Osmanlı orduları ile Türk ordusu karşılaştırılırken, maddi güç bakımından Türk ordusunun Osmanlı Devleti’nin yükselme dönemindeki ordularından daha alt seviyede olmakla beraber manen ve elde etmek istedikleri amaçlar göz önüne alındığında bu ordulardan daha üstün olduğu savunulmaktadır. Türk ordusu daha üstündür zira bu ordu her şeyden önce bir padişahın şahsi hırsları uğruna değil milletin mukadderatı için savaşmakta ve istila veya başka devletleri ortadan kaldırmak amacını taşımamaktadır. Kısacası Atatürk Osmanlı’nın savaş anlayışını padişahların şahsi hırsları ile ilişkilendirmekte ve tek meşru savaşın milletin korunması için yapılan savaş olduğunu bir kez daha vurgulamaktadır.

Mustafa Kemal tıpkı eserlerinden çok etkilendiği Namık Kemal gibi savaş kavramını medeniyet kavramı ile ilişkilendirmektedir. 30 Ağustos 1924’te, iki yıl önce Yunan ordularını bozguna uğrattığı Dumlupınar’da verdiği bir söylevde bu ilişkiyi şu şekilde tesis etmektedir:

Muharebe yalnız karşı karşıya gelen iki ordunun çarpışması değildir, milletlerin çarpışmasıdır. Meydan muharebesi, milletlerin bütün mevcudiyetleriyle, ilim ve fen sahasındaki seviyeleriyle, ahlaklarıyla, harslarıyla, hulasa bütün maddi ve manevi kudret ve faziletleriyle çarpıştıkları bir imtihan sahasıdır. Milletlerin hakiki kuvvet ve kıymetleri bu çarpışma sahasında ölçülür.⁶⁴

Bu pasajdan da anlaşıldığı üzere savaş milletlerin bütün vasıflarının ortaya konduğu ve bu vasıfları karşılaştırma imkanının

63 *Tarih*, 4 Cilt, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931, Cilt 4, s. 331.

64 *Evsile, Atatürk’ün Söylev*, s. 172.

doğduğu bir platformdur. Bu platformda yalnızca askeri güçler değil, aynı zamanda milletlerin maddi ve manevi bütün özellikleri ortaya serilmektedir.

Ulusun bekası ve tam bağımsızlığını elde edene kadar savaşmak ancak bunun ötesine geçmemek şeklinde özetlenebilecek Milli Mücadele anlayışı yeni cumhuriyetin tesis edilmesiyle de devam etmiştir. Bu dönemde adeta bir slogan haline gelen “yurtta sulh, cihanda sulh” anlayışı, iç barışı dış barışın öncülü konumuna getirmiştir. Özellikle 1930’ların ortalarından itibaren İtalya’nın saldırgan politikalarının açığa çıktığı bir dönemde barışın korunması için her türlü önlemin alınması ancak savaş devleti ve ulusun bekası için bir gereklilik olduğunda savaştan kaçınılması yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin dış politikası olmuştur. 1935 yılında yaptığı bir konuşmada Atatürk barışın korunması için etkin bir uluslararası kuruluşun kurulmasını savunmaktadır. Bu çerçevede Atatürk’ün aşağıda alıntılanan bir demecinde onun kolektif güvenlik anlayışını görmek mümkündür:

Eğer harp bir bomba patlaması gibi birdenbire çıkarsa milletler harbe engel olmak için silahlı mukavemetlerini ve mali kuvvetlerini saldırgana karşı birleştirmekte tereddüt etmemelidirler. En hızlı ve en etkili tedbir, muhtemel bir saldırgana, taarruzun yanına kar kalmayacağını açıkça anlatacak uluslararası teşkilatın kurulmasıdır.⁶⁵

İkinci Dünya Savaşı’nın arifesinde Atatürk’ün savaştan kaçınma ve barışı koruma yönündeki açıklamaları artık mutlak bir hal almıştır ve her yıl Meclis’in açılış oturumunda yaptığı konuşmalarda bu anlayışı ortaya koyan ifadeler kullanılmaktadır. 1 Kasım 1937 tarihli bir konuşmasında “[s]on senelerde arsiulusal [uluslararası] münasebetlerde daimi değişiklikler olmasına rağmen biz bu karışıklığın ortasında sulhseverlikle duygulu olarak karşılıklı dostluklarımıza riayet ediyoruz.”⁶⁶ diyen Atatürk vefatından sadece on gün önce Meclis’te dönemin Başbakanı Celal Bayar tarafından okunan nutkunda “Sulh milletleri refah ve saadete erdiren en iyi yoldur. Fakat bu mefhum bir defa ele geçirilince daimi bir ihtimam ve itina ve her milletin ayrı ayrı hazırlığını ister”⁶⁷ diyerek barışın korunmasının önemini vurgulamıştır. Kısacası Avrupa’nın üzerinde savaşın kara bulutlarının dolaştığı bir dönemde Atatürk yalnızca barışın ülkelerin refahının korunmasını sağlayabileceğini ve barışın ancak harcanacak yoğun çabalar ile korunabileceğini belirtmektedir.

65 Evsile, *Atatürk’ün Söylev*, s.172.

66 *Ibid.*, s. 423.

67 *Ibid.*, s. 430

Sonuç

Osmanlı aydınlarının savaş algısı incelendiğinde ortak bir savaş algısının bulunduğunu söylemek güçtür; yine de belli dönemlere hakim olan bir savaş algısının olduğunu söylemek mümkündür. İmparatorluğun kuruluş yıllarında bir taraftan göçebe toplulukların enerjisini Hıristiyan "öteki"ye karşı yoğunlaştıran bir savaş anlayışı olan *gaza* ön planda tutulurken, diğer taraftan bu "öteki"yle zaman zaman ittifaklar kurulmuş ve başka "öteki"lere karşı mücadele edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet dönemi ile Osmanlı Beyliği yerini tam anlamıyla bir İmparatorluğa bırakmaya başladığı dönemde savaş anlayışının dini boyutları geri planda kalmış ve savaş daha dünyevi bir kavram olarak benimsenmiştir. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer devletlerden daha üstün olduğu inancı benimsenmiştir; ancak 17. yüzyılın başında savaş artık eşit taraflar arasında uzun süreli ve yıpratıcı bir süreç olarak tanımlanmaya başlamıştır. 19. yüzyıla gelindiğinde ise devletin bekasının savaş yerine diplomasiye bağlı olduğu anlaşılmış, mümkün olduğunca savaştan kaçınılmaya çalışılmış, ancak bütün bu çabalara rağmen bu yüzyıl İmparatorluğun sonunu hazırlayan ayrılıkçı isyanlara ve bunu takip eden savaşlara sahne olmuştur. 20. yüzyılın başlarında bir kez daha devletin bekası için savaş anlayışı diriltilmiş ve bu anlayışı savunan devlet adamları İmparatorluğu dönemin Büyük Güçleri'yle son mücadelesine, Birinci Dünya Savaşı'na, sürüklenmişlerdir. İmparatorluğun küllerinden kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurusu Mustafa Kemal Atatürk ise daha kısıtlı bir savaş anlayışı geliştirmiş ve ülkenin hayatı çıkarları tehdit altına girmedikçe savaşı bir cinnet olarak nitelemiştir.

Sonuç olarak, Osmanlı aydınının savaş algısı değişen şartlara göre değişiklik göstermiştir. Elbette küçük bir beyliğin, devasa bir imparatorluğun veya dağılmakta olan bir devletin aydınlarının algılamaları arasındaki farklılıklar doğaldır. Savaş bir motivasyon aracı olarak, devletin beslenmesinin bir gereği olarak ya da devletin bekası için bir fırsat olarak Osmanlı toplumunun gündeminde daima yer bulmuştur. İmparatorluğun savaşlarla dolu geçmişi yeni Türkiye Cumhuriyeti ile yerini göreceli bir sükun dönemine bırakmış ve yıllar süren uzun savaşlar toplumun uzun süredir beklediği barış ile son bulmuştur.

Kaynakça

- Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 3 Cilt, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1976.
- Akarlı, Engin "II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı", Güler Eren (der.), *Osmanlı*, 12 Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, Cilt 2, s. 253-274.
- Alkan, Ahmet Turan, "Meşrutiyetten Cumhuriyete Ordu-Siyaset İlişkileri", Hasan Celal Güzel et.al. (der.), *Türkler*, 21 Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Cilt 14, s. 765-781.
- Arslan, H. Çetin, "Erken Osmanlı Dönemi'nde (1299-1453) Akıncılar ve Akıncı Beyleri", Güler Eren (der.), *Osmanlı*, 12 Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, Cilt 1, s. 217-225.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938)*, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Babacan, Hasan, "Enver Paşa", Hasan Celal Güzel et.al. (der.), *Türkler*, 21 Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Cilt 13, ss. 263-273.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Bilkan, Ali Fuat, "İki Sulhiye Işığında Osmanlı Toplumunda Barış Özlemi", Hasan Celal Güzel et. al. (der.), *Türkler*, 21 Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Cilt 12, s. 598-605.
- Cezar, Mustafa (der.), *Mufassal Osmanlı Tarihi*, 6 Cilt, İstanbul, İskit Kitabevi, 1958.
- Çataltepe, Sipahi, "III. Selim Devri Askeri İslahatı ve Nizam-ı Cedid Ordusu", Eren (der.), *Osmanlı*, 12 Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, Cilt 7, s. 241-249.
- Düzdağ, Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi'nin Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1972.
- Erdemir, Halil, "Batılılaşma Sürecinde Fransa Etkisi", Hasan Celal Güzel et.al. (der.), *Türkler*, 21 Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Cilt 14, s. 641-646.
- Evsile, Mehmet, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.

Gökyay, Orhan Şaik, *Katip Çelebi'den Seçmeler*, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1968.

Hanioglu, Şükrü (der.), *Kendi Mektuplarında Enver Paşa*, İstanbul, Der Yayınları, 1989.

Kafadar, Cemal, "Gaza", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.

_____, "İki Cihan Âresinde", *Doğu-Batı*, Osmanlılar Özel Sayısı, No 19, 1999, s. 41-61.

Karal, Enver Ziya, *III. Selim'in Hatt-ı Hümayunları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

_____, "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi", Hasan Celal Güzel et al. (der.), *Türkler*, 21 Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Cilt 14, s. 688-707.

Kemalpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*, yay. haz. Şefaettin Severcan, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1996.

Kodaman, Bayram, "II. Abdülhamid Hakkında Bazı Düşünceler", Güler Eren (der.), *Osmanlı*, 12 Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, Cilt 2, s. 275-285.

Murphey, Rhoades, "Fatih Sultan Mehmet Döneminde Osmanlı İç ve Dış Siyaseti", Güler Eren (der.), *Osmanlı*, 12 Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, Cilt 1, s. 239-246.

Mustafa Nuri Paşa, *Netayic-ül Vukuat*, yay. haz. Neşet Çağatay, 4 Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu.

Müteferrika, İbrahim, *Usulü'l Hikem fi Nizamü'l Ümem*, yay. haz. Ömer Okutan, Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999.

Neumann, Cristoph, *Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, çev. Meltem Arun, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Vakfı, 2000.

Özcan, Besim, "Kırım Savaşı (1853-1856)", Güler Eren (der.), *Osmanlı*, 12 Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 97-112.

Özön, Mustafa Nihat (der.), *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Palabıyık, M. Serdar, *Contributions of Ottoman Empire to the Construction of Modern Europe*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Sarısamani, Sadık, "I. Dünya Savaşı'nda Türk Cephelelerinde Psikolojik Harp", Hasan Celal Güzel [et. al.] (der.), *Türkler*, 21 Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Cilt 13, s. 453-468.

Savaş, Ali İbrahim, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Diplomasisi", Güler Eren (der.), *Osmanlı*, 12 Cilt, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, Cilt 1, s. 643-659.

Şehabettin, Cenap, *Avrupa Mektupları*, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.

Tarih, 4 Cilt, İstanbul, Devlet Matbaası, 1931.

Summary

This article aims to analyse the perception of “war” in Turkey from the establishment of the Ottoman Empire to the early years of the Turkish Republic. In doing that, it tries to reveal how the perception of war has been transformed in line with domestic and external developments. In the final analysis, it can be said that there is no uniform perception of war; rather there are some particular dominant perceptions for particular periods. In the initial years of the Empire, in order to direct the energy of nomadic tribes to the Christian “other”, the perception of “gaza” prevailed, despite the fact that even in these years this “other” sometimes appeared as the ally of the Ottomans against other “others”. However, with the centralization of the Empire, particularly after mid-15th century, religious dimensions of the understanding of war had been replaced by a more secular understanding, perceiving war as a mundane issue. Although, in this period, Ottoman Sultans perceived themselves as superior to their European or Asian counterparts, as a result of the long and tiresome wars of the 17th century and subsequent Ottoman defeats, war had been defined as a process between equal rulers.

During the 18th century, the Ottomans attempted to remedy defeats through the development of a more scientific understanding of war, particularly in the writings of intellectuals such as Kâtip Çelebi and İbrahim Müteferrika. The 19th century, on the other hand, was the period in which war had been discredited and diplomacy was perceived to be the most viable tool for the survival of the state. Despite such an understanding favoring avoidance of war, towards the end of the 19th century and particularly in the first decade of the 20th century, the Young Turks, who had dethroned Abdülhamid II and established a parliamentary regime, adopted the perception of “war for the survival of the state”. This would result in Ottoman participation in World War I and the subsequent disintegration of the Empire. Finally, Mustafa Kemal Atatürk, founder of the Turkish Republic, developed a more limited understanding of war, seeing it as completely useless and cruel, unless vital interests of the state were under threat.

All in all, war has always been a part of Turkish society although there is no uniform perception of it. Rather depending on domestic and external circumstances, the perception of war varied. It has been perceived as a tool of motivation, as a way of expansion, or as an opportunity for the survival of the state. The imperial legacy of war was somehow changed with the relative peacefulness of the early republican era; therefore long-lasting battles, which had tired the society, came to an end with a long-awaited peace.